

ЯК ОПТИМІЗУВАТИ ДІЯЛЬНІСТЬ НАН УКРАЇНИ

У Програмі діяльності Кабінету Міністрів України «Назустріч людям» серед пріоритетних завдань у галузі науки та освіти визначено оптимізацію діяльності Національної академії наук. Підкреслюється необхідність тіснішої взаємодії академічної науки, освітніх закладів та промисловості країни. Саме цим питанням було присвячене чергове засідання Президії НАН України. З промовою виступив президент НАН України академік Б.Є. Патон.

Він зазначив, що робота, спрямована на підвищення ефективності діяльності Академії, ведеться вже впродовж кількох років за такими основними напрямками: вдосконалення механізмів фінансування; поширення програмно-цільових та конкурсних засад формування тематики наукових досліджень; оптимізація структури Академії та мережі її установ; розвиток інноваційної діяльності, поглиблення зв'язків з виробництвом; інтеграція з освітньою сферою тощо.

Відповідно до урядової Програми «Назустріч людям» НАН України підготувала і надіслала на ім'я Прем'єр-міністра України Юлії Тимошенко інформаційно-аналітичну записку з пропозиціями щодо подальшої оптимізації діяльності Академії і підвищення її ролі у науковому забезпеченні розвитку країни.

Крім того, до Уряду України подано матеріали з таких важливих загальнодержавних питань: реалізація Енергетичної стратегії України на період до 2030 року та подальшу перспективу; оцінка стану і

перспектив розвитку ядерної енергетики; заходи щодо розбудови вугільної промисловості; основні напрями та засоби забезпечення технічного рівня і керованості енергетичною системою; інформатизація суспільства. На підставі цих матеріалів уряд дав доручення врахувати пропозиції НАН України у розгляді Енергетичної стратегії та при підготовці Указу Президента України про першочергові завдання впровадження новітніх інформаційних технологій.

Б.Є. Патон підкреслив, що активізація роботи з удосконалення діяльності Академії — актуальна і необхідна справа. Зважаючи на це, Бюро Президії НАН України вирішило створити Комісію з питань подальшого підвищення ефективності діяльності НАН України. Тепер належить затвердити склад комісії та обговорити основні напрями її роботи.

У промові Б.Є. Патона зазначалося, що відповідні заходи, які були розроблені за рішенням Загальних зборів НАН України і реалізовувалися протягом 2004 року, мали переважно декларативний щодо інститутів Академії характер. У зв'язку з цим роботу названої вище Комісії доцільно зосередити передусім на оптимізації діяльності академічних установ. Установи, відділення та секції НАН України мають обговорити шляхи підвищення ефективності своєї роботи і терміново подати до Комісії відповідні пропозиції.

Втім, підготовка таких пропозицій уже розпочалася. У багатьох відділеннях НАН України обговорено проблеми інтенсифі-

кації діяльності Академії, а в окремих установах створено відповідні комісії, які вже напрацьовують конкретні пропозиції.

Президент НАН України висловив думку про доцільність запозичення досвіду Російської академії наук та її Сибірського відділення, а саме з розробки і запровадження рейтингової системи оцінки ефективності діяльності наукових установ, на підставі якої визначатиметься і внесок структурних підрозділів установи, вироблення та здійснення конкретних заходів щодо реструктуризації цих підрозділів з метою концентрації фінансових, матеріально-технічних та кадрових ресурсів на найперспективніших напрямках досліджень.

Серед основних завдань Комісії — і підготовка пропозицій щодо зміцнення зв'язків з освітянськими установами. Важливим кроком у реалізації Програми діяльності Кабінету Міністрів України стане спільне засідання колегії Міністерства освіти і науки України та Президії НАН України, присвячене проблемам інтеграції наукової й освітньої сфер.

Комісія не може залишатися осторонь таких питань, як омолодження вікової структури наукових працівників; поліпшення організаційних та фінансових засад діяльності НАН України; розвиток матеріально-технічного та інформаційного забезпечення досліджень; оптимізація нормативно-правової бази діяльності Академії; підвищення інноваційної активності її установ.

Слід також посилити роботу НАН України, спрямовану на підготовку науково обгру-

тованих пропозицій щодо розв'язання найактуальніших для нашої держави соціально-економічних та науково-технічних проблем.

Наголошувалося на важливості активної участі академічної спільноти в обговоренні заходів, спрямованих на вдосконалення діяльності НАН України. До цієї роботи слід залучати громадські наукові організації, численні ради, комітети та комісії, що працюють при Академії.

Український міжнародний комітет з питань науки і культури при НАНУ вже розпочав таку роботу. Комітет, продовжуючи традицію «круглих столів» з проблем сучасного стану та перспектив розвитку науки і техніки в Україні, започаткував проект «Науці — громадська ініціатива». Необхідно, щоб ці заходи були тісно пов'язані з роботою Комісії з питань подальшого підвищення ефективності діяльності НАН України. Доцільно, щоб Комісія залучала до вироблення пропозицій і «зовнішніх» експертів, ідеться насамперед про іноземних членів НАН України.

В обговоренні цих питань узяли участь академіки НАН України А.П. Шпак, А.Г. Наумовець, І.Р. Юхновський, Ю.І. Кундієв, К.М. Ситник, В.П. Семиноженко, Я.С. Яцків, В.Д. Походенко, І.Ф. Курас, В.Г. Бар'яхтар, П.Г. Костюк, В.М. Шестопапов.

Визнано за необхідне обговорити попередні підсумки роботи, спрямовані на вдосконалення діяльності Академії, на щогорічних Загальних зборах НАН України.

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ЗООЛОГІЇ

Президія НАН України розглянула на своєму засіданні пріоритетні напрями розвитку сучасної зоології в академічних інститутах біологічного профілю. З доповіддю виступив в.о. директора Інституту зоології

ім. І.І. Шмальгаузена НАН України член-кореспондент НАН України І.А. Акімов.

У доповіді та під час її обговорення йшлося про те, що в Україні виконуються важливі дослідження з різних напрямів зооло-

гічної науки — фауністики, філогенії, систематики, а також охорони і раціонального використання ресурсів тваринного світу.

Так, в Інституті зоології ім. І.І. Шмальгаузена НАН України здійснюється комплексний моніторинг фауни (популяційна екологія, еволюційна морфологія, етологія, цитологія і гістогенез), вивчаються питання охорони тваринного світу, біологічних методів боротьби із збудниками хвороб рослин і тварин. Науковці Інституту гідробіології НАН України досліджують проблеми іхтіології, біології, радіоекології та біотехнології гідробіонтів, а також збереження і відтворення біологічного різноманіття водних екосистем. Питання різноманітності біоти Чорноморсько-Азовського басейну, механізми її адаптації, трансформації та еволюції, розробка ефективних заходів для проведення моніторингу та збереження морських і океанічних біологічних систем перебувають у центрі уваги дослідників Інституту біології південних морів ім. О.О. Ковалевського НАН України. Співробітники Національного науково-природничого музею та Державного природничого музею НАН України вивчають видовий склад й екологію окремих груп сучасної і викопної фауни. У заповідниках НАН України досліджуються фауна і питання її охорони, здійснюється відповідний моніторинг. Окремі аспекти розвитку зоологічної науки опрацьовуються також у вищих навчальних закладах країни.

Останніми роками українськими зоологами створена теорія частотно-ймовірнісної екологічної детермінованості, сучасного еволюційного формування симбіонтних систем і видової різноманітності веслоногих ракоподібних та їхніх симбіонтів. Виявлено фундаментальні закономірності тенденцій зміни орніто- і теріокомплексів України як проявів «антропогенної еволюції», встановлено явище зменшення масштабу генетичних відмінностей між таксонами вищих хребетних, порівняно з нижчими — відзначе-

но широку взаємну інтрогресію генів деяких видів амфібій, які утворюють міжвидові гібриди, створено в електронному варіанті каталог гельмінтів риб. Розроблено концепції та схеми екомережі у степовій зоні України, яка буде складовою частиною національної екологічної мережі України. Обґрунтовано концепцію вторинних екологічних наслідків Чорнобильської аварії у зоні відчуження. Узагальнено результати радіоекологічних досліджень щодо вносу радіонуклідів мігруючими тваринами із зони відчуження ЧАЕС і картографування радіаційного забруднення диких тварин.

Досліджено динаміку орніто- і теріокомплексів найважливіших ландшафтів та біогеоценозів України за різних ступенів антропогенного пресу, а також зміни, які відбуваються у біології, морфології, геології та поведінці тварин у зв'язку з освоєнням ними урбанізованого середовища. Визначено загальну картину філогенетичних відносин паразитичних трематод. Вивчено стан популяцій рідкісних і таких, які перебувають під загрозою зникнення, ссавців фауни України.

Завершено оцінку біорізноманіття низки домінуючих груп паразитичних та хижих комах-ентомофагів Палеарктики та окремих її регіонів. Уперше кількісно визначено поширення паразитичного паразитизму в різних таксономічних групах паразитів.

Виявлено нові місцезнаходження деяких видів, що містяться у списках Бернської конвенції. Отримано нові дані для видання Червоної книги України, створення Державного кадастру тваринного світу України та формування екологічної мережі.

Зоологічні фонди Інституту зоології ім. І.І. Шмальгаузена НАН України, колекція гідробіонтів Світового океану Інституту біології південних морів ім. О.О. Ковалевського НАН України, рослинно-тваринний комплекс Карадазького природного заповідника НАН України, наукові фонди та музейні експозиції Національного науково-природничого музею та Державного

природознавчого музею НАН України віднесені до наукових об'єктів, що становлять національне надбання.

Працівники академічних установ підготували пропозиції щодо розширення заповідної мережі. Створено класифікацію біотопів Київської міської агломерації з урахуванням градієнта урбанізації. Розроблено заходи природоохоронного менеджменту територій приморської та степової зон України. Побудовано карту забруднення заповідних територій Карпатського регіону, Причорномор'я та степової зони України стійкими полютантами. Виконано біомоніторинг забруднення стронцієм-90 великих територій — басейну Дніпра і Київської області.

У межах зазначеної тематики налагоджено міжнародні зв'язки з науковими установами Росії, США, Великої Британії, Швейцарії, Німеччини, Франції, Польщі, Болгарії, Литви та інших країн. Багато співробітників НАН України проходили стажування у провідних зарубіжних зоологічних центрах. Особлива увага приділяється молодим науковцям, які отримують стипендії і премії, а також гранти для молодих дослідників НАН України.

За результатами здійснених досліджень видано монографії із серії «Фауна України». Розгортають нові програми наукові школи, які вивчають проблеми тваринного світу. Лише в Інституті зоології ім. І.І. Шмальгаузена НАН України працюють три такі школи: «Еволюційна морфологія», «Рецентні та викопні хребетні», «Зоологія безхребетних і паразитологія».

Проте в організації зоологічних досліджень у нашій Академії є ще чимало недоліків та нерозв'язаних питань.

Так, потребують поглибленого вивчення проблеми біорізноманіття за умов значного антропогенного навантаження. Повільно впроваджуються молекулярні методи дослідження систематики та філогенії тваринного світу.

Необхідно підвищити рівень науково-методичної роботи у заповідниках. Ще недостатньою є координація зоологічних досліджень в установах НАН України та вищих навчальних закладах.

Давно наболілими залишаються проблеми кадрового, фінансового та матеріально-технічного забезпечення зоологічних досліджень. Зокрема, без їх розв'язання неможливе створення Державного кадастру тваринного світу України та формування екологічної мережі, а також експедиційна робота й інформатизація досліджень. Не сприяє подальшому розвитку зоології і вилучення Вищою атестаційною комісією України «паразитології» та «ентомології» з переліку біологічних спеціальностей.

Президія НАН України прийняла постанову, в якій визначено основні завдання академічних установ біологічного профілю з проблем зоології. Це — вивчення фауни та біорізноманіття у природних екосистемах і в умовах впливу антропогенних факторів, основ філогенії та систематики фауни; розробка наукових засад охорони і раціонального використання ресурсів тваринного світу.

Інститут зоології ім. І.І. Шмальгаузена НАН України зобов'язано впродовж 2006–2008 років розширити і поглибити дослідження з проблеми впливу антропогенного навантаження на біорізноманіття за рахунок перегляду тематичного плану установи та науково-дослідних робіт. Слід поліпшити кадрові і матеріально-технічне забезпечення зоологічних досліджень шляхом кращої координації діяльності з іншими установами НАН України та вищими навчальними закладами біологічного профілю, створення центрів колективного користування та залучення коштів міжнародних грантів і спонсорів.

Активнішою має бути співпраця з Національною бібліотекою України ім. В.І. Вернадського та центром практичної інформатики при Президії НАН України щодо інформатизації зоологічних досліджень.